

СКРИНІНГОВЕ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

У статті розглядається проблема використання нейропсихологічного підходу до діагностики психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку з психофізичними вадами. Обговорюються результати апробації методики адаптованого нейропсихологічного дослідження в умовах дитячого будинку.

Ключові слова: нейропсихологічна діагностика, діти з психофізичними вадами, старший дошкільний вік.

В статье рассматривается проблема использования нейропсихологического подхода к диагностике психического развития детей старшего дошкольного возраста с психофизическими нарушениями. Обсуждаются результаты апробации методики адаптированного нейропсихологического исследования в условиях детского дома.

Ключевые слова: нейропсихологическая диагностика, дети с психофизическими нарушениями, старший дошкольный возраст.

Однією з особливостей сучасної дитячої популяції є тенденція до поширення відхилень у розвитку та ускладнення їх структури. Зростає кількість дітей, у яких проявляються гіперактивність і дефіцит уваги, неготовність до навчання, обтяженість соматичного розвитку. Як зазначає А.В.Семенович, «спектр і розмах явищ, що позначаються як «розвиток з відхиленнями», неухильно збільшується, набуваючи все більш загрозливих масштабів» [5, с. 6]. При цьому спостерігається складна взаємодія факторів і причин як біологічної, так і соціальної природи, що впливають на психічний розвиток дітей.

Для визначення оптимальних шляхів навчання та виховання дитини з відхиленнями від нормативних показників психофізичного розвитку необхідне

чітке розуміння індивідуальної структури дефекту, що передбачає отримання відомостей про наявні особливості або відхилення у стані вищих психічних функцій, їх слабкі та сильні ланки. Особливого значення це набуває в старшому дошкільному віці, коли закладаються передумови успішності дитини в майбутній навчальній діяльності.

В останні десятиріччя все більшого поширення набуває нейропсихологічний підхід до діагностики та корекції порушень психічного розвитку, який передбачає аналіз стану мозкових систем і цілеспрямований вплив на слабкі ланки з опорою на сильні. Теоретичні та практичні аспекти використання нейропсихологічного підходу до корекційно-педагогічної роботи з дітьми з психофізичними вадами розглядаються в роботах Т.В.Ахутіної, Н.М.Пилаєвої, А.В.Семенович, А.Л.Бітової, А.А.Циганок, А.Л.Виноградової, І.С.Константінової та ін. [1, 2, 5].

Нейропсихологічна діагностика дитячого віку має свою специфіку, обумовлену тим, що в цей період ще триває процес дозрівання центральної нервової системи. Нерівномірність розвитку окремих структурно-функціональних компонентів вищих психічних функцій дитини може бути як проявом гетерохронії в ході нормального онтогенезу, так і наслідком відхилень органічної або функціональної природи. Вважається, що в нормі функціональні системи будуються таким чином, щоб функції слабких ланок були компенсовані [1, с. 77]. Але навіть у такому випадку недостатньо сприятливі мікросоціальні умови виховання можуть спричинити утруднення компенсації і посилення відставання дитини. За наявності ж психофізичних вад порушення структури вищих психічних функцій може досягти значного ступеня і бути вагомою перешкодою на шляху формування навчальної діяльності.

Діти, які виховуються в умовах дитячого будинку, мають високий ризик виникнення відставання у психічному розвитку і, зокрема, утруднень у навчальній діяльності. Це обумовлено як впливом соціальної депривації, так і поширеністю у дітей цієї категорії психофізичних вад різного характеру та глибини.

Метою нашого дослідження було вивчення доцільності впровадження елементів нейропсихологічного підходу в систему психодіагностичної та психокорекційної роботи з дітьми дошкільного віку, які виховуються в умовах дитячого будинку.

Дослідження проводилось у 2012-13 н. р. на базі Комунального закладу «Дитячий будинок «Теремок» Херсонської обласної ради», в ньому взяли участь 22 дитини віком від 5 років 6 міс. до 7 років 6 міс., в тому числі 15 хлопчиків и 7 дівчаток. У 8 дітей експериментальної групи наявне уповільнення темпу психічного розвитку, у 4 дітей – мікросоціальна педагогічна занедбаність, у 4 – F83, у 3 – F70? Крім того, у 9 дітей зафіксований загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) II, II-III або III рівня, у 3 – нерізко виражений ЗНМ, у 2 – дислалія. Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю діагностований у 2 дітей. Двоє дітей мають вади зору: міопічний астигматизм, косоокість.

В експерименті була використана методика адаптованого нейропсихологічного дослідження, розроблена Всеросійським центром з дитячої неврології [3]. Проведена раніше апробація цієї методики на учнях спеціалізованих шкіл для дітей з вадами інтелекту [6], а також дітях зі складною структурою дефекту в умовах центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів [4] показала придатність її для використання в роботі з різними категоріями дітей з психофізичними вадами.

Методика адаптованого нейропсихологічного дослідження передбачає проведення вивчення дитини за наступними розділами: кінестетичний праксис, просторовий праксис, динамічний праксис, слухо-моторні координації, стереогноз, зоровий гнозис, мовлення, слухо-мовленнева пам'ять, малюнок, зорова пам'ять, читання, письмо, рахунок, мислення. Останні три розділи призначені для вивчення молодших школярів, тому в нашому дослідженні вони не використовувались.

Обстеження проводилось індивідуально двома дослідниками: один працював з дитиною, інший спостерігав за нею та складав протокол.

Фіксувалась як успішність виконання завдань, так і якісні характеристики діяльності дитини.

Слід зазначити, що методика адаптованого нейропсихологічного дослідження має цілу низку переваг. Завдання, які до неї входять, різноманітні і мають певною мірою ігровий характер, тому вони сприймаються дітьми старшого дошкільного віку позитивно. В той же час, для їх виконання дитина повинна вміти слухати і виконувати інструкцію, працювати уважно, переключатись з одного виду діяльності на інший.

Інтерпретація отриманих даних з метою якісної кваліфікації виявлених особливостей психічних процесів у досліджуваних дітей здійснювалась з використанням схеми аналізу результатів нейропсихологічного дослідження [3], а також описів нейропсихологічних синдромів розвитку з відхиленнями, складеними А.В.Семенович [5, с. 222-242].

Проведене скринінгове нейропсихологічне дослідження продемонструвало значну неоднорідність експериментальної групи за успішністю виконання запропонованих завдань. За отриманими результатами можуть бути виділені три підгрупи дітей, у яких:

- 1) виконання запропонованих завдань в цілому відповідає віковим нормативам (4 дитини);
- 2) успішне виконання більшості завдань сполучається з вираженими утрудненнями в окремих пробах (9 дітей);
- 3) наявні виражені утруднення в роботі, обумовлені відставанням у формуванні тих або інших ланок психічних функцій з різних причин (9 дітей).

Так, до другої підгрупи нами був віднесений хлопчик М.Ш. (5 р. 6 міс., нерізко виражений ЗНМ, інтелект відповідає вікові). Він зазнавав утруднень при виконанні завдань на кінестетичний праксис, перебирав пальцями, шукаючи потрібну позу. Графічні проби виконав зі значними відхиленнями, помилявся при відтворенні просторових особливостей зразка. В той же час всі інші завдання хлопчик виконав успішно, працював уважно і старанно.

Дівчинка Н. Р. (6 р. 8 міс., нерізко виражений ЗНМ, уповільнений темп психічного розвитку) в ході обстеження працювала уважно, була постійно включена в роботу, більшість завдань виконала успішно, але продемонструвала виражене порушення фонематичного слуху (змішування глухих і дзвінких приголосних), звуковимови (замість «холод, цветок, книга» – «ховод, светок, книха»), а також звуження обсягу слухо-мовленнєвої пам'яті.

В іншій дівчинки з цієї групи, Т. Я. (6 р. 6 міс., затримка психічного розвитку внаслідок мікросоціальної педагогічної занедбаності), були виявлені знижений лексичний запас (наприклад, корову назвала «собакою», їжака – «мишею»), недостатня сформованість графічних навичок, знижений обсяг слухо-мовленнєвої пам'яті, невпевненість у собі, знижена мотивація до спільної діяльності з дорослим. В той же час, на початку обстеження дитина працювала добре, успішно виконала завдання на кінестетичний, просторовий і динамічний праксис. У цьому випадку найбільш ймовірною причиною виявлених недоліків психічних процесів є соціальна депривація, тобто наявні відхилення можуть мати функціональну природу.

Також до цієї групи увійшли діти, що мають у структурі дефекту порушення зору: хлопчик О. С. (7 р., F83, ЗНМ III рівня, міопічний астигматизм) та дівчинка Є. Д. (6 р. 4 міс., уповільнений темп психічного розвитку, косоокість). У О. С. спостерігались утруднення у пробах на зоровий гнозис, знижена працездатність, а в Є. Д. – порушення графічної діяльності, складності відтворення просторових ознак. Хоча в цілому ці діти продемонстрували достатньо високу успішність при виконанні більшості запропонованих завдань.

Перспективи формування навчальної діяльності дітей цієї підгрупи значною мірою залежать від того, чи будуть компенсовані їх слабкі ланки в період підготовки до школи. Якщо відповідна корекційна робота не буде проведена, то, маючи достатньо високий рівень розвитку в цілому, ці діти можуть зазнавати специфічних утруднень у набутті певних навчальних навичок, засвоєнні знань і вмінь.

Аналіз особливостей виконання діагностичних завдань дітьми третьої підгрупи дозволив співвіднести їх з нейропсихологічними синдромами розвитку з відхиленням, виділеними А.В.Семенович [5, с. 222-242]. Зокрема, у хлопчика К. М. (5 р. 6 міс., ЗНМ II-III рівня) наявні ознаки функціональної дефіцитарності підкіркових або ствольних утворень мозку: м'язові затиски, напруженість, кліпання очима, оральні синкінезії, утруднення при виконанні завдань на кінестетичний і динамічний праксис, порушення фонематичного слуху, вибіркості пам'яті. При цьому хлопчик орієнтований на дорослого, включений в роботу, старанний.

Інший хлопчик цієї підгрупи, І. С. (6 років, уповільнений темп психічного розвитку, ЗНМ III рівня), може бути віднесений до атипового варіанту психічного розвитку внаслідок ліворукості. В нього виявлені порушення динамічного праксису, стереогнозу при виконанні завдання правою рукою, значні утруднення при виконанні графічних завдань, при відтворенні просторових відносин. В той же час, хлопчик працює уважно, не відволікається, намагається бути успішним при виконанні завдань.

У чотирьох дітей з цієї підгрупи провідне місце серед виявлених відхилень у стані психічних процесів займає порушення довільності, яке, найбільш імовірно, пов'язане з функціональною дефіцитарністю підкіркових утворень. Зокрема, хлопчик Б. Л. (уповільнений темп психічного розвитку, гіперкінетичний розлад з домінуючою імпульсивністю, ЗНМ III рівня) проявляє активність у спілкуванні з дорослими, цікавиться запропонованим матеріалом, успішно виконує деякі завдання, але швидко виснажується, починає відволікатись, втрачає інструкцію (наприклад, не змалює літери зі зразка, а пише ті, які знає).

У дівчинки В. К. (5 р. 10 міс., уповільнений темп психічного розвитку, знижена концентрація та переключення уваги) наявні виражені проблеми емоційної регуляції. На початку обстеження дитина працювала досить добре, демонструвала хороший настрій, але утруднення при виконанні завдань на

слухо-мовленнєве запам'ятовування викликали в неї реакцію негативізму, відмову виконувати завдання.

Узагальнення результатів по експериментальній групі в цілому дозволило виділити ті психічні процеси, робота з удосконалення яких є актуальною для більшості досліджених дітей (рис. 1). Зокрема, виражене відставання від норми за рівнем успішності слухо-мовленнєвого запам'ятовування було виявлено у 50% дошкільників, порушення фонематичного слуху – у 40,9%. Графічні завдання виконували з утрудненнями 54,5% дітей, у 27,3% спостерігались порушення просторового сприйняття. Порушення кінестетичного праксису спостерігались у 40,9% дошкільників. 36,4% дітей з експериментальної групи продемонстрували виражені відхилення в довільній регуляції поведінки та діяльності.

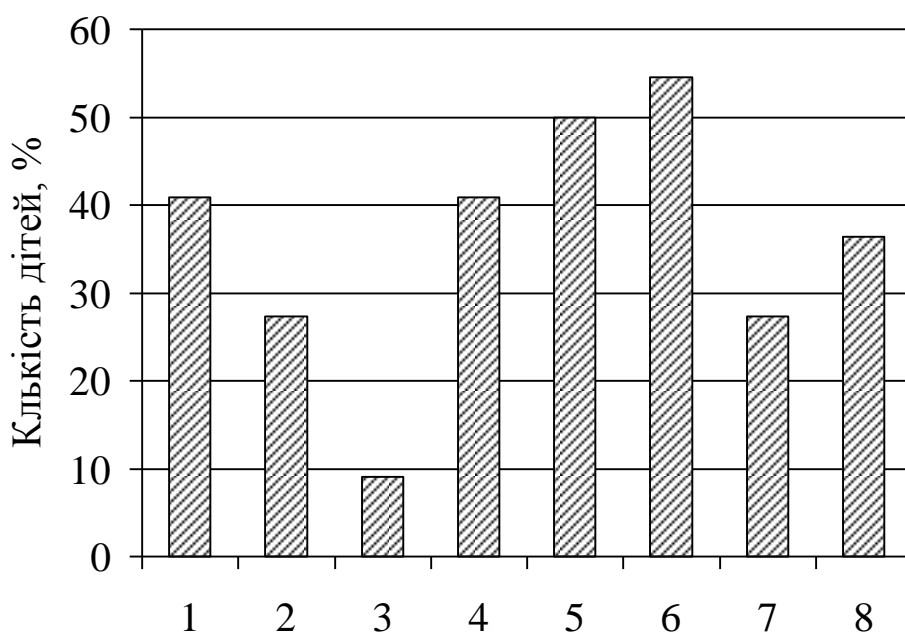

Рис. 1. Слабкі ланки психічних процесів, виявлені у дітей експериментальної групи: 1 – кінестетичний праксис; 2 – динамічний праксис; 3 – стереогноз; 4 – фонематичний слух; 5 – слухо-мовленнєве запам'ятовування; 6 – графічна діяльність; 7 – просторове сприйняття; 8 – довільна регуляція діяльності.

Отже, більшість дітей експериментальної групи при переході до шкільного навчання може зазнавати утруднень у засвоєнні матеріалу, опануванні навичками письма, рахунку, вивченні геометричних понять і т. д. Тобто вони знаходяться у групі ризику за ймовірністю порушення процесу засвоєння знань та неуспішності в навчанні.

В той же час, необхідно відзначити, що у багатьох обстежених дітей наявний достатній потенціал компенсації або корекції наявних відхилень. Про це свідчать як аналіз якісних особливостей діяльності дітей в ході обстеження, так і відомості про динаміку їх розвитку, отримані від педагогів. Але, безумовно, найбільшої уваги потребують ті діти, у яких виявляються достатньо стійкі порушення окремих ланок психічних процесів.

За таких умов особливого значення набуває вчасне надання дітям цілеспрямованої психокорекційної допомоги, що дозволить стимулювати розвиток слабких ланок вищих психічних функцій, активізувати компенсаторні процеси. При цьому необхідно спиратись на методологію нейропсихологічної корекції, яка передбачає роботу над слабкими ланками з опорою на сильні в ході спеціально організованої взаємодії дитини з дорослим при обов'язковому емоційному залученні її до виконуваної діяльності [1, с. 81]

Результати проведеного скринінгового нейропсихологічного дослідження дозволили виділити конкретні корекційні завдання для кожної дитини, які повинні бути реалізовані в період підготовки до школи. Частина завдань є спільними для кількох або багатьох дітей, тому доцільною формою психокорекційної роботи в даному напрямку є змішана індивідуально-підгрупова.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило перспективність використання методики адаптованого нейропсихологічного дослідження, розробленої Всеросійським центром з дитячої неврології, для виявлення відставання у формуванні окремих ланок вищих психічних функцій у дітей старшого дошкільного віку. Особливе значення нейропсихологічний підхід до діагностики та корекції порушень психічних функцій може мати в

психологічному супроводі вихованців дитячих будинків, оскільки розвиток цих дітей в більшості випадків ускладнений сполученням і взаємовпливом негативних факторів біологічного та соціального характеру. На наш погляд, доцільним може бути також використання розглянутої методики в діагностиці причин порушень навчальної діяльності молодших школярів.

Оскільки методика адаптованого нейропсихологічного дослідження має скринінговий характер, при виявленні виражених утруднень при виконанні певних завдань бажано уточнити їх характер на основі додаткових нейропсихологічних проб. Крім того, нейропсихологічна діагностика повинна поєднуватись з дослідженням дитини іншими методами для забезпечення більшої повноти оцінювання.

Список використаних джерел:

1. Ахутина Т.В. Преодоление трудностей учения: нейропсихологический подход / Т.В. Ахутина, Н.М. Пылаева. – СПб.: Питер, 2008. – 320 с.
2. Битова А.Л. Применение нейропсихологического подхода в дефектологической практике / А.Л. Битова // Особый ребенок: исследования и опыт помощи: Матер. семинара «Организация службы социально-психологической помощи детям с острой школьной дезадаптацией и их семьям» Москва, 4–7 мая 1998 г. / Под ред. А.А. Цыганок; Центр Лечебной Педагогике. – М.: Теревинф, 1998. — Вып. 1. — С. 35–41.
3. Методика адаптированного нейропсихологического исследования для детских невропатологов. Методические рекомендации / Сост. Э.Г. Симерницкая, И.А. Скворцов, Л.И. Московичюте, В.И. Голод, Т.Н. Осипенко, И.А. Пупшева. – М.: МЗ СССР, 1988. – 21 с.
4. Полещук С.В. Нейропсихологічне дослідження дітей зі складною структурою дефекту / С.В. Полещук // Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології: зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2010. – С. 159-161.

5. Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возраста / А.В. Семенович. – М.: Генезис, 2008. – 319 с.

6. Шевцова Я.В. Дослідження стану психомоторики в розумово відсталих молодших школярів / Я.В. Шевцова // Наука і освіта. – 2010. - № 4-5. – С. 78-83.

In the article the problem of the neuropsychological approach use for diagnostics of psychical development of senior preschool aged children with psychophysical violations is considered. The results of approbation of technique of the adapted neuropsychological research in the conditions of child's house are discussed.

Keywords: neuropsychological diagnostics, children with psychophysical violations, senior preschool age.